

МІНУС ПАФОС ТА АПОЛОГЕТИКА

Дарина Тетерина. Григорій Сковорода – український письменник, філософ і педагог. – Київ; Мюнхен: RVA "Triumf", 2002. – 322 с.

Ця книжка є складовою сучасних українських спроб представити Україну, українську культуру як своєрідний міст між Заходом і Сходом. І саме постать Григорія Сковороди (1722–1794) найбільш відповідає цій меті: освіту він здобув на терені Середньої Європи, працював у декількох містах України і поширював там європейські думки та ідеї.

Отже, у книжці є своя логіка: перший розділ присвячено культурним взаємозв'язкам у творчості Сковороди. Відносини між Україною та Московською Руссю авторка характеризує так: "Московщина стояла на низькому культурному рівні, порівняно з Україною, їм був чужим звичай дипломатичної ввічливості, хоч деякі і надягнули на себе європейський одяг, але в їх середині сидів по-давньому хлоп" (с. 11). Хоча це й правда, але саме те, що Росія "перестрибнула" територію, яку німці традиційно називають Ostmitteleuropa (Центрально-Східна Європа), зробило можливим її "ракетний" розвиток і, як результат, виникнення парадоксального "дива російської літератури".

Це традиційне ігнорування Росією Середньої Європи для нас, середньоевропейців, принизливе, але водночас – це реальність, яка несла з собою можливість піднесення російської культури до загальносвітового визнання, тим часом як чеська чи українська мислили на середньоевропейському, чи, швидше, локальному рівні: основні поетичні імпульси приходили з Південного Заходу (Італії) та Заходу (Франції, Англії). Проте середньоевропейський архаїзм як специфічна форма європейських категорій, якими були ренесанс, реформація та

бароко, згодом викликав інтерес саме своїм специфічним перехрещенням та взаємопроникненням різних, часто протилежних культурних пластів. Наприкінці книжки про Сковороду згадано російського прозаїка і драматурга М.С.Лєскова (1831–1895), якого надихали твори Сковороди. Саме він, після "прорубаних" вікон Петра I, вказав росіянам нетрадиційний, в основі своїй слов'янський, шлях на Захід; аж ніяк не Петроград – Берлін – Париж, а Петроград – Москва – Київ – Краків – Прага – Париж, що проходить через декілька геополітичних та культурних просторів (великоруський, український, галицько-польсько-австрійсько-чеський).

Безперечно, геополітичний простір України та Білорусі став транзитною зоною поширення католицизму, бароко, силабічної версифікації, і саме на цих теренах формувалася специфічний образ культурної та політичної української ментальності, зародки її східно-західного характеру. Інша річ, що автори, яких Вацлав Чорний зібрав у своїй антології "Коли горить попіл мій" (1967), наприклад, І.Величковський, належать водночас до декількох східнослов'янських літератур. Інакше кажучи: авторка мало орієнтувалася на категорії, які культивувала словацька та міжнародна так звана Команда Дюрішина (особлива міжлітературна спілка, міжлітературність, дво- і більше національність, білітературність і полілітературність) – про це йдеться у численній вторинній літературі.

Російське розмежування та зростання "руського хлопа" почалося в ситуації, коли Росія орієнтувалася на Захід без польсько-українсько-білоруського посередництва. Так

було задумано славнозвісний придворний театр Олексія Михайловича Романова, який створив німецький пастор Грегор, не кажучи вже про намагання Петра знайти зразки для державного устрою Росії у Швеції, а для промисловості та армії — в Голландії та Англії; втім, польсько-українська буферна територія свою культурну місію у східнослов'янському просторі здійснила.

Я прихильник тієї думки, що довго утримувався східнослов'янський характер літератури, яка виникла на території східних слов'ян: насильна модернізація та націоналізація (наприклад, русифікація, українізація, білорусифікація) цих явищ не відповідає історичній реальності. Йшлося про явища культури, відкриті не лише для Заходу, а й для Сходу. Це засвідчують як саме життя, так і творчість Григорія Сковороди, головним чином його мова, істотно наближена до сучасної російської, але значною мірою насичена українізмами, українськими прислів'ями, реаліями та алюзіями. Водночас його мова зберегла церковнослов'янську лексичну та морфологічну структури (аорист, деякі риси синтаксису і т.ін.)

Авторка репрезентує Сковороду в ролі поета, прозаїка, філософа, релігійного мислителя та педагога. В цьому, звичайно, значна перевага рецензованої монографії; вона відкриває великі можливості для автора, даючи змогу сягнути глибин. Це стосується як поетики поезії та прози Сковороди, так і його релігійної філософії.

Внутрішньо, а часом і зовнішньо компаративний метод допоміг дослідниці створити контекст творчості Сковороди, де вимальовується не лише ренесансно-реформаційна та барокова рамка, але також рококо, класицизм та імена Мелетія Смотрицького, Івана Величковського, Симеона Полоцького, Феофана Прокоповича, барокова шкільна драма та ін. Д.Тетерина правомірно звертає увагу на психологічну основу креативної суб'єктивності Сковороди (фаталізм, філософія волі, стоїцизм тощо). Безперечно, має рацію Д.Чижевський, який вважає Сковороду великим українським письменником епохи бароко, і ще важливіше — наголошує авторка — творчість Сковороди має виражений синкретичний характер. В одному цілому буквально поряд виступають, а ще частіше взаємодіють та

виявляють себе у змішаному, згущеному, парадоксальному вигляді різні шари культури. Сковорода, по суті, виступає спадкоємцем величних традицій середньовіччя, його мислення та його готичного містицизму, яке постає у письменника в мережі бароко. Водночас його природжений антропологізм, на який дослідниця звертає увагу, започаткував у його творчості ренесансний титанізм, бароково-рококову класицистичну дидактику та зразки мініатюрних байок, що витворили класицистичне бачення універсальної форми та освітянське завдання загальної освіти; лінія українського фольклору веде їх аж на поріг преромантизму, що характерно саме для його доби.

Якщо обсяг та компактність монографії можна вважати за її незаперечну перевагу, то відверта й завуальована українізація Сковороди була, на мою думку, надмірною. Невдалим вважаю зловживання довгими цитатами з поеми Пантелеймона Куліша (1819 — 1897): з одного боку, не може йтися завжди про достовірні джерела, а лише про поетичну візитну картку, креативне перебільшення; з другого — цим створюється мовний контрапункт до власного тексту Сковороди, що наводиться, однак — набагато менше. Те, що Сковорода віддзеркалює очевидну українську ментальність та її функцію медіатора та мосту, цілком зрозуміло вже з його середньоєвропейської освіти та креативного закорінення на українському ґрунті й в українському вдумливому, меланхолійному фольклорі. І водночас Сковорода своїм вивченням античної філософії, мовною компетенцією і перекладами створює інший міст як сполучну пряму між східнослов'янським та середземноморським просторами (греко-латинська орієнтація). Все це Тетерина зрештою влучно підмітила у своїй книжці.

Після вступної частини, в якій наводяться відомості про життя Сковороди та підноситься його патріотизм, іде другий розділ — літературний; третій — філософський, богословський та педагогічний, а четвертий — оглядовий і підсумковий. Обидва ключові розділи — літературний та філософський — потребують поглиблення передусім у порівняльному напрямку. Оглядовий розділ уже короткий, має не аналітичний характер, а швидше

виключно інформаційний та апологетичний (між іншим, тут бракує чеської збірки “Розмова про мудрість” (1983) та змістовної розвідки дослідниці Зіни Генік-Березовської “Філософський та поетичний спадок Григорія Сковороди”). Для менш обізнаного читача введено пояснення (світові письменники та філософи), що підводить книжку до позицій популярної літератури.

Монографія Д.Тетериної про Григорія Сковороду описує його життя, творчість та

зв'язки комплексно: в цьому її здобуток і головна функція, котра охоплює як наукове пізнання, так і національну свідомість. Утім, незважаючи на це, гадаю, що книжці, присвяченій постаті Г.Сковороди, було б корисно позбутися надмірного пафосу, емоцій та апологетики.

м. Брно

*Іво Поспішил,
доктор філологічних наук,
професор, голова
Чеського комітету славистів*

ВАГОМИЙ УЖИНОК ТРИДЦЯТИРІЧНОЇ ПРАЦІ

***Степан Мишанич. Фольклористичні та літературознавчі праці:
У 2 т. – Т. 1. – 558 с. – Т. 2. – 470 с. – Донецьк:
Донецький національний університет, 2003.***

У 2003 р. вийшло двотомне видання (558+470 сторінок) “Фольклористичних та літературознавчих праць” Степана Мишанича, в якому зібрано найважливіші розвідки, створені автором упродовж тридцятирічної наукової роботи. Проте воно не вичерпує усіх здійснених ним раніше праць, а також тих, що перебувають сьогодні на різних стадіях підготовки до друку.

Видання насичене науковими фактами, здобутими в архівах та у щойно опублікованих (часто зарубіжних) джерелах, які здебільшого невідомі навіть фахівцям-фольклористам. Та річ не тільки в самоцінній інформативності, а у виважених наукових оцінках, які подеколи відмінні від загальноприйнятих, – тоді автор наводить свої аргументи, з якими важко не згодитися. Тут не знайдете “прохідних” абзаців; С.Мишанич ніколи не оглядається на авторитети, не повторює чужих висновків, а пропонує свої, тим самим змушуючи читача вдумливіше ставитися до обговорюваної проблеми, звертати увагу на не помічені раніше деталі.

Наука збагатилася за останні десятиріччя новим баченням, іншим трактуванням певних фактів. Степан Мишанич, уважно простудіювавши як давні, маловідомі, так і найновіші праці вітчизняних і зарубіжних учених, щедро ділиться положеннями, висловленими в них, даючи при цьому й коментуючи своє бачення глобальних проблем.

Рецензувати це видання дуже непросто, адже воно складається з різнопроблемних, різножанрових і різночасових розвідок, кожна з яких заслуговує окремої рецензії. Правда, вміщені в томах окремі праці, які публікувалися давніше, досить широко рецензувалися, тому обмежимося лише їх загальним оглядом, дещо детальніше – наскільки дозволяє обсяг рецензії – зупинившись на нових.

Ідучи за виробленою методикою видатних учених минулих часів, Степан Мишанич спершу подає досить вичерпну характеристику праць попередників, причому супроводжує їх великим, іноді на кілька сотень позицій списком використаної літератури, що є неоціненним скарбом для фольклористів-початківців, а також досвідчених учених, які працюють над аналогічною проблематикою, – відпадає потреба гортати численну довідкову літературу – все необхідне уже скомпоноване і викладене для використання.

Якби автор узяв за принцип упорядкування хронологію публікацій, ми побачили б шлях творчого зростання науковця, його поступове заглиблення в проблематику, розширення наукових зацікавлень і гідне подиву збагачення знань. Все це читається не тільки у представлених текстах, а й у коментарях, примітках, численних “ліричних відступах” та рекомендованій літературі. Проте головна мета